

PONDEREA FACTORULUI EXTERN ÎN ISTORIA MODERNĂ A ROMÂNIEI

GHEORGHE PLATON

Legăturile omului cu natura în spațiul nostru geografic, interdependența dintre istoria și geografia pământului românesc au încetat, de mult, să mai facă obiectul unor simple afirmații generale, lipsite de acoperirea științifică necesară. Măsura în care natura a modelat structura psihică a locuitorilor acestor pământuri, de asemenea, și-a găsit expresie corespunzătoare în filozofia, în sociologia și în psihologia românească. Principalele definiții și concluzii sînt, astăzi, de uz curent, slujesc, în egală măsură, în activitatea specialiștilor, în pregătirea intelectuală și în educația tineretului și a marelui public. Aprecierea potrivit căreia „nu există istorie și nu există popor care să fie atît de mult expresii ale pământului lor cum este istoria românească și cum este poporul român¹ a fost verificată de greutatea conferită astăzi cercetării istorice, de caracterul său interdisciplinar.

În cazul istoriei noastre, nu este vorba, firește, doar de existența unui simplu raport între om și mediu, care-și găsește expresia în formele generale cunoscute, ci de o anumită relație și un anumit determinism, care sînt numai *ale noastre*, care se cer cunoscute, apreciate și dimensionate în specificitatea lor.

Dacă, în acest sens, — departe de a fi epuizate însă, — cercetările au ajuns la unele încheieri cu caracter definitiv, celălalt aspect al determinismului fizic, *situarea în spațiul geografic european*, a fost mai puțin studiat și apreciat în acțiunea sa, pe durata lungă a istoriei. Constatările asupra influenței factorului extern, formulate izolat, în legătură cu anumite momente, evenimente sau fenomene istorice, nu au depășit linia simplificatoare a reliefării primatului factorului intern și a rolului subordonat al influenței din afară. Aceasta din urmă, se admite în general, impulsionează, potențează, frînează, etc. fără să poată influența sau marca decisiv natura unui fenomen. Niciodată, aproape, nu s-a admis că, — în anumite împrejurări, cel puțin, — în aprecierea lui pe durata lungă a istoriei, mai cu seamă, factorul extern, derivat din o anumită situație în spațiul geografic, poate juca un rol determinant; mult mai important, în orice caz, decît i se atribuie în mod curent.

Discuția noastră, cu caracter de simplă *orientare metodologică*, nu poate stăruia asupra tuturor momentelor sau împrejurărilor. Este lesne de înțeles că întreaga noastră istorie ar putea fi rescrisă, analizată din acest unghi, reliefindu-i-se implicațiile, interdependențele și interferențele multiple, generate de situarea pă-

¹ I. Conea, *Geografie și istorie românească*, colecția Luceafărul, București, ș.a., p. 42.

mîntului românesc în această *arie de convergență a civilizațiilor*² care a fost și este Europa de sud-est.

În cuprinsul acestui spațiu geografic, pămîntului românesc i-a revenit un rol particular. Cu largă deschidere spre Mare, situat pe cursul inferior al Dunării, teritoriul românesc a beneficiat de întregul șir al convergențelor, culturale, mai ales. Cultura și civilizația oamenilor care au trăit pe aceste pămînturi, deschise larg și mereu spre universalitate, au asimilat, creator, valori multiple, constituindu-se într-o originală și particulară unitate, plină de forță și armonie.

Convergențelor culturale le-au corespuns, mereu, multiple convergențe economice și strategice. Pe acest teritoriu, așezat la răscrucea unor importante căi de legătură ale Occidentului cu Orientul și ale nordului cu civilizațiile mediteraniene, s-au efectuat mereu schimburi de valori, s-au perindat oameni și s-au vehiculat mărfuri, s-au încrucișat și s-au înfruntat interese economice, politice sau strategice. Șirul de convergențe, diverse și contradicțorii, adesea, în acțiunea și interacțiunea lor continuă au conferit istoriei acestor locuri un caracter particular, imprimîndu-i un anume determinsim, care i-au marcat evoluția, influențîndu-i ascendența.

Itinerariul expediției lui Darius în 514 î.e.n., contactele repetate ale macedonenilor cu dacii și cu geții, cele de lungă durată ale localnicilor cu grecii și cu Imperiul roman și, apoi, cu cel bizantin, nu se situează pe linia unor legături întîmplătoare. Prin natura și durata lor, au influențat decisiv, am putea spune, istoria acestor locuri. Un cercetător, bun cunoscător al perioadei romane (Mihai Gramatopol) constată, chiar, existența unei „necesități” strategice care a determinat ocuparea Daciei de către Imperiul roman, vorbește de intenția atribuită lui Hadrian de a alcătui cu commonwealth roman, axat pe interesul populațiilor limitrofe de a se bucura de protecția Romei, pe care acestea, la rîndul lor, trebuiau s-o apere de atacurile barbarilor mai îndepărtați. Această idee s-a sprijinit pe elementul dacic, „singurul care atinsese un grad avansat de istoricizare, grație secularelor legături cu civilizația greacă”³.

Nu este necesar să stăruim aici asupra consecințelor generate de cucerirea romană și, apoi, de lungul șir de implicații asupra dezvoltării istorice a poporului român pe care l-au avut împrejurările din mileniul migrațiilor. Este limpede pentru oricine că aceste fenomene de natură externă au avut importante consecințe asupra organizării vieții pe aceste locuri, influențînd-o, conferindu-i trăsături specifice, definitorii.

În continuare, includerea pămîntului românesc în zona de interese, de influențe și de impact a unor mari și puternice state sau imperii feudale (Ungaria, Polonia, Imperiul otoman sau statul habsburgic) și-au pus, în egală măsură, pecetea asupra istoriei noastre. De asemenea, aceasta a fost puternic marcată de instituirea timpurie a stăpînirii maghiare asupra Transilvaniei. Faptul,

² Acesta este titlul raportului unei mari teme, susținut de prof. Emil Condurache și Răzvan Teodorescu la al XV-lea Congres Internațional de științe istorice. Cf. Comité international des Sciences historiques, XVe Congrès International des sciences historiques, Bucarest, 10—17 août 1980, *Rapports, I, Grands thèmes et méthodologie*, Edit. Academiei, 1980, p. 9—87 (*L'Europe de l'Est—aire de convergence des civilisations*).

³ Marguerite Yourcenar, *Memoriile lui Hadrian*, traducere și cuvînt înainte de Mihai Gramatopol, Cartea Românească, București, 1983, p. VII—VIII.

se știe, a avut importante consecințe politice asupra celorlalte teritorii românești, influențându-le destinul. Drept urmare, *lupta pentru independență* se înscrie ca o constantă, prima mare victorie realizându-se odată cu întemeierea celor două state românești de sine stătătoare.

Oscilarea Moldovei și a Țării Românești, mereu, între dubla amenințare care venea atît din partea crucii, cît și din aceea a semilunii, și-a pus pecetea asupra întregii istorii românești a evului mediu, influențînd opțiuni și decizii politice, determinînd curenți de idei și aspre lupte între grupări sau fracțiuni, cu consecințe tragice, adeseori, explicate greșit, uneori, prin interesele de clasă și nu prin rațiunile politice care le determinau.

Istoria politică a evului mediu românesc — ca întreaga noastră istorie politică, de altfel — ar putea fi rescrisă în lumina acestei dramatice confruntări. Situația pămîntului românesc în această zonă strategică a făcut necesară, a impus mereu, contracararea presiunilor, a influenței politice și a intervențiilor militare. Domnia lui Mihai Viteazul și reacția externă la actul din 1600 reprezintă o vie ilustrare în acest sens. Schimbarea raportului de forțe și a echilibrului european în secolul al XVIII-lea a avut importante repercusiuni asupra teritoriilor românești, influențîndu-le evoluția istorică.

Situația țărilor române la confluența în care se întîlneau și se ciocneau interesele celor trei mari imperii — țarist, habsburgic și otoman — precum și cele ale puterilor europene interesate sau angajate în „problema orientală” (sub raport economic, politic și strategic, Dunărea devenise „centrul de gravitație al lumii”⁴), au avut importante implicații și consecințe. Treptat, părți din pămîntul românesc au fost incluse în cuprînsul imperiilor vecine, aflate în plină expansiune (Transilvania, în 1699, Bucovina, în 1775, Oltenia — între 1718—1739 — în Imperiul habsburgic, Basarabia, în 1812, în cel țarist). În Moldova și în Țara Românească — devenite „bulevard de trecere” și cîmp de bătălie pentru oștile aflate în conflict, precum și „obiect de compensație pentru învingători”⁵ —, a fost instituit regimul politic fanariot; drept urmare, în anumite limite, cele două provincii românești au fost incluse în sistemul administrativ otoman, suferind toate gravele consecințe care au decurs de aici⁶. În acest secol, stăpînirea sau dominația străină, precum și dispoziția raportului de forțe dintre puteri au influențat puternic destinul nostru istoric.

Formarea, consolidarea și afirmarea națiunii române, cristalizarea conștiinței naționale, ridicarea pe o treaptă superioară și potențarea, în cuprînsul acestei noi sinteze, a secularelor legături care-i uneau pe fiii risipiți ai națiunii, afalți în cuprînsul unor entități politice deosebite, sub stăpînire sau dominație politică străine, au început în acest secol al *luminilor*, continuîndu-se în cel ur-

⁴ Acte și documente relative la istoria renașterii României, vol. VII, p. 251. Expresia este atribuită lui Talleyrand și este inserată în broșura *Napoleon III et les Principautés danubiennes*, apărută la Paris, în august 1858.

⁵ Aprecierile îi aparțin lui A. Billecocq, consul general al Franței la București. *Hurmuzaki*, XVII, p. 785 (Billecocq către Thiers, 24 octombrie 1840).

⁶ Pentru consecințele economice și politice ale sistemului, a se vedea lucrarea recentă *Reprezentanța diplomatică a Moldovei la Constantinopol 30 VIII 1741—XII, 1742. Rapoartele inedite ale agenților lui Constantin Mavrocordat*. Traducerea textului grecesc, studiu introductiv, note și comentarii, glosar și indice de Ariadna Camariano-Cioran, Edit. Academiei, București, 1985.

mător, al naționalităților. Lupta românilor pentru supraviețuire, pentru afirmarea valorilor proprii, adaptarea și modernizarea structurilor în acord cu cerințele vremii, pentru lărgirea autonomiei, independență și unitate, s-a desfășurat în acest context dificil, a fost complexă, dar unitară, totodată. Copleșitor, dominant, a fost aspectul național, care a colorat și a dat expresie frământărilor sociale, tendințelor de modernizare, de afirmare a spiritualității etnice și a tradițiilor autohtone, a credinței, a *legii strămoșești*. Orice cîștig, orice pas înainte pe calea afirmării valorilor devenite naționale, în direcția modernizării, realizate deoparte sau de alta a Carpaților, aveau, *fără excepție*, pondere națională, se repercutau, într-o manieră sau în alta, asupra întregului corp național. Desfășurate în condiții diferite, în Transilvania și în Principate, acțiunile complexe ale românilor aveau aceeași valoare și finalitate națională, contribuind la definirea, la sublinierea ponderii corpului național.

Evoluția spre progres, dezvoltarea istorică a provinciilor românești și a organismului național românesc s-au desfășurat în condiții complexe și într-o manieră particulară. Dominația și stăpînirea străină și presiunea politică din afară, *interesele* care se ascundeau sub masca *suzeranității* și a *protectoratului* sau sub aceea a *apărării integrității Imperiului otoman*, au imprimat un anumit curs dezvoltării istoriei noastre; nu au îngăduit românilor abordări directe în soluționarea problemelor privind dezvoltarea societății în acord cu opțiunile naționale; au impus căi și mijloace compatibile cu aceste realități, care nu puteau să fie bruscate.

Așadar, lupta românilor pentru progres — termen generic ce cuprinde aspecte variate și complexe ale procesului de dezvoltare istorică — condiționată de această continuă presiune străină, a fost o acțiune perseverentă, desfășurată pe toate planurile, pentru cîștigarea de poziții. Acțiunile, organizate treptat, devin părți componente ale unei strategii naționale, condusă în final, după constituirea statului național, dintr-un centru unic.

Contextul internațional, dominația sau stăpînirea străină au imprimat evenimentelor și fenomenelor istoriei noastre o anumită desfășurare, au impus dezvoltării societății românești căi și ritmuri particulare, specifice.

Subliniind această specificitate, reliefind ponderea și rolul factorului extern în dezvoltarea istoriei noastre nu diminuăm, cîtusi de puțin, rolul factorului intern. Dimpotrivă; aceasta a fost motorul care a impulsionat mereu acționînd asupra cadrului neprielnic, ostil adeseori, influențîndu-l, modificîndu-l, obligîndu-l la concesiuni și adaptări. Fără această *forță interioară*, care dă expresie capacității vitale a poporului român, forțele ostile, din afară, ar fi biruit, ar fi impus legea și „ordinea” lor. Or, în cele din urmă, a triumfat ordinea națională românească; aceasta, se știe, nu ca urmare a unor întîmplări favorabile, a unor conjuncturi, de natură să modifice împrejurările nefavorabile internaționale. Fără copleșitoarea forță de rezistență și de reacție națională — fără acțiunea acestor *forțe profunde*, naționale — aceste împrejurări favorabile ar fi rămas exterioare, fără efect. Stăruind asupra factorului extern în dezvoltarea istoriei noastre, urmărîm să scoatem în evidență căile particulare urmate, formele specifice adoptate de istoria românească în ascensiunea sa.

În Transilvania, aflată sub stăpînirea habsburgică, situația românilor în raport cu administrația imperială, cu nobilimea maghiară și cu ierarhia bisericească oficială a conferit luptei de rezistență un caracter particular. Înscriindu-și

eforturile în cuprinsul „legalității“ habsburgice, orientându-le, exclusiv, spre latura internă, cu scopul de a obține un statut juridic compatibil cu situația lor, românii au folosit toate mijloacele îngăduite pentru a-și afirma și impune opțiunile politice. O legalitate pe care au apreciat-o cu alte unități de măsură decât acelea utilizate de Monarhia habsburgică în politica sa duplicitară; acestea din urmă i-au opus, mereu, cumpăna dreaptă a judecării faptelor în acord cu valorile care decurgeau din dreptul natural, acceptat, în principiu, doar, de Curtea de la Viena în politica sa imperială. În cuprinsul acestei *legalități* s-a desfășurat și răscoala din 1784, a fost alcătuit și *Supplex*-ul din 1791, programul revoluției din 1848, dar și lupta armată împotriva guvernului revoluționar maghiar, care refuza să recunoască românilor drepturile de care beneficiau în virtutea Constituției imperiale din aprilie 1848.

Dezvoltarea vieții istorice românești din Transilvania a fost puternic influențată de această dublă presiune — habsburgică și maghiară — care a sfârșit prin a se unifica odată cu instituirea regimului dualist. Faptele sînt cunoscute și nu considerăm necesar să stăruim aici asupra lor. Nu mai trebuie demonstrată nici măsura în care *problema Transilvaniei*, mereu prezentă în relațiile Austriei și, apoi, ale Dublei monarhii cu Principatele și în urmă cu România, au impus, mereu abordări și soluționări particulare. Cele trei imperii care înconjurau teritoriul românesc, stăpînind părți dintr-însul, *legau strîns politica față de români de problema propriei lor existențe și integrități teritoriale*; de aceea, supravegheau cu atenție și interveneau cu promptitudine împotriva acțiunilor interne, desfășurate, tot mai mult, în orizontul panromânesc, național. În condițiile în care, încă de la jumătatea secolului al XVIII-lea, mișcările românești, sociale sau politice, sînt limpede înscrise în acest orizont, reacția potrivnică a celor trei imperii apare firească — și ea își va pune pecetea asupra destinului nostru istoric, influențîndu-l.

Pentru a face față acestei triple presiuni, accentuate de jocul politic al puterilor europene, în cuprinsul noului raport de forțe și al echilibrului bazat pe politica legitimistă și de împărțirea sferelor de influență (la începutul secolului al XIX-lea, mai ales), românii au trebuit să-și croiască o strategie politică de mare suplețe, de natură să poată fi utilizată în acest complicat context. Prin natura lor, eforturile românești — pe linie națională —, date fiind multitudinea *intereselor* din zona inclusă în sfera „Problemei orientale“ — capătă valoare internațională, afectînd interese multiple, care depășesc pe cele ale imperiilor din zonă. Cu cit vor fi mai mari și mai importante aceste interese, cu atît mai directă și activă va fi participarea și amestecul în treburile românești.

Și acum, o ultimă importantă precizare: valoarea internațională a „problemei românești“ în epoca modernă (în tripla ei ipostază: *modernizare, unitate, independență*) nu reprezintă consecința simplă a determinismului geografic, după cum istoria noastră nu reprezintă un simplu efect al acțiunii și presiunii interesate, din afară. Aceasta — faptul apare de netăgăduit — este o rezultantă a acțiunii energice și conștiente, desfășurate de români în acest context nefavorabil și dificil, asupra căruia au acționat, pe care l-au modelat, l-au influențat, i-au atenuat, i-au diminuat sau chiar i-au anulat consecințele. Această realitate nu schimbă, însă, valoarea și greutatea acțiunii factorului extern asupra istoriei noastre naționale. Dimpotrivă, le subliniază, le definește mai limpede.

Ațiunea și rolul factorului extern în unele din momentele mai importante ale istoriei noastre moderne ilustrează, credem, observațiile formulate mai sus.

Regimul fanariot nu putea fi înlăturat pe calea luptei armate. Principatele nu mai erau în măsură să recurgă la această modalitate. În condițiile grave ale secolului al XVIII-lea, incluse în contextul larg al „Problemei orientale”, în cadrul politicii generale care viza integritatea Imperiului otoman, Principatele române beneficiază, într-o manieră sui generis, de suzeranitatea Porții pentru a-și apăra integritatea și a-și menține ființa de stat. Politica Rusiei, în favoarea câștigării și întăririi influenței politice, folosirea teritoriului Principatelor ca punct strategic important în conflictele cu Poarta, politica compensațiilor — inclusiv a celor teritoriale — cu urmări atât de grave în 1775 și 1812, sprijinirea intereselor românești doar în limitele exercitării unor presiuni convenabile asupra Turciei ș.a. au reliefat, în timp, cel puțin, obiectivele reale ale politicii țariste. Tripa împărțire a Poloniei a sporit, potențial, pericolele accentuând valoarea suzeranității și a protecției otomane asupra Principatelor. Planurile de partaj din primul deceniu al secolului al XIX-lea, finalizate cu anexarea Basarabiei, în 1812, a probat — oamenilor politici avizați, cel puțin — natura relațiilor cu Rusia și precaritatea echilibrului politic din Principate, devenite, ca urmare a poziției lor strategice — *la confluența celor trei imperii* — un punct de activă convergență politică și diplomatică⁷.

În condițiile în care soarta celor două țări românești depinde, în atât de mare măsură, de raportul de forțe dintre cele trei mari puteri vecine⁸, apare firească orientarea eforturilor politice românești spre latura externă, spre găsirea soluțiilor celor mai potrivite pentru menținerea statului și a integrității lor teritoriale, în contextul periculos al intereselor și influențelor adverse. În cuprinsul acestor preocupări, pe primul loc s-a situat problema statutului internațional al celor două Principate⁹. Folosind memoriile și proiectele de reformă¹⁰ adresate celor trei puteri, cercurile naționale au desfășurat o activă politică, în cuprinsul căreia, în ordinea firească a lucrurilor, promovau valorile etnice, devenite naționale. Definirea statutului juridic al Moldovei și al Țării Românești includea, firesc, problema unității și a independenței celor două provincii românești.

Firește, este dificil de apreciat în ce măsură s-a detașat *partida națională* de fanarioți. Cert este faptul că fanarioții înșiși au fost constrânși, în anumite limite, să adere la liniile politicii naționale¹¹. Națională în esența și obiectivele

⁷ Veniamin Ciobanu, *La granița a trei imperii*, Edit. Junimea, Iași, 1983.

⁸ A se vedea Gh. Platon, *Geneza revoluției române de la 1848. Introducere în istoria modernă a României*, Edit. Junimea, Iași, 1980, p. 12 și urm.

⁹ În acest sens, o exemplară analiză la Pompiliu Teodor, *Interferențe iluministe europene (capitolele Iluminismul politic românesc, p. 201—230 și Solidarități moderne în societatea secolului al XVIII-lea românesc, 235—246)*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1984. Vezi și G. Platon, *Quelques particularités du mouvement national roumain à la fin du XVIIIe siècle et la première moitié du XIXe*, în *Nouvelles études d'histoire*, VI, p. 15 și urm.

¹⁰ Valeriu Șotropa, *Proiectele de constituție, programele de reformă și petițiile de drepturi din țările române în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Edit. Academiei, București, 1976.

¹¹ În acest sens, importante sînt observațiile formulate în lucrarea elaborată de Cornelia Papacostea-Danielopolu și Lidia Demeny, *Carte și tipar în societatea românească și sud-est europeană (secolele XVII—XIX)*, Edit. Eminescu, București, 1985.

sale, activitatea politică românească așa cum se degajă ea în perspectiva de astăzi — a fost suficient de suplă pentru a afirma interesele autohtone fără a se sprijini pe una sau pe alta din puterile aflate în competiție în zonă, ci folosind, cu abilitate și suplețe realitățile politice. Intrarea capitulațiilor în dreptul public european reprezintă un rezultat al acestor eforturi.

Contextul politic care a urmat Congresului de la Viena, cel puțin pînă la începutul deceniului 4, s-a dovedit a fi și mai amenințător pentru români, în condițiile în care recunoașterea *legitimismului* a sporit rolul și influența Rusiei și a Austriei, diminuîndu-se, într-o manieră corespunzătoare, rolul de scut protector al suzeranității otomane. Sfînta Alianță a oferit temeuri și mijloace în plus de presiune și influență, în împrejurările în care Imperiul otoman era considerat (și acceptat ca atare) drept sector privilegiat de acțiune a Rusiei.

Mai mult decît în trecut, slăbiciunea Turciei sporea primejdia pentru români, impunea multiplicarea mijloacelor proprii de apărare și a capacității de ripostă. *Revoluția din 1821* a reliefat măsura în care realitățile românești erau condiționate de raportul zonal și european al forțelor politice. Caracterul aparent contradictoriu sau ambiguu al unora dintre acțiunile sau deciziile din timpul desfășurării acestora pot și trebuie să fie apreciate numai în cuprinsul complicatului context internațional de care era legată revoluția românească¹².

Nu trebuie să se creadă că românii, nerăbdători să se elibereze, au folosit prilejul oferit de Eterie asociindu-i-se. Evenimentele din anul 1821 nu pot să fie înțelese, evaluate și dimensionate prin ele însele, ci *numai* ca acțiuni și atitudini care se înscriu pe o linie de continuitate. În condițiile politice devenite mai complicate, ca și în trecut, forțele naționale nu puteau să se sprijine pe o putere pentru a căpăta o libertate iluzorie din partea celeilalte. Libertatea era indivizibilă și nu putea fi oferită de nici una din puterile angajate în jocul politic din zonă. Suzeranitatea otomană nu putea fi înlăturată cu sprijinul Rusiei și, cu atît mai puțin, cu cel al Austriei. Limitele acestui *sprijin* erau de mult cunoscute; iluziile nu mai erau îngăduite.

Românii, credem noi, au fost constrînși să se angajeze în evenimentele în curs de desfășurare; făcînd-o, nu s-au raliat, însă, nici unei grupări; așa cum vor proceda și mai tîrziu, s-au pregătit și au așteptat *cu arma la picior*, cu convingerea că rezolvarea finală a conflictului va presupune o soluție politică internațională, în cadrul căreia va fi avut în vedere și statutul juridic al celor două Principate.

În condițiile date, *neutralitatea* nu era posibilă. Exista convingerea, întărită de experiența fazelor anterioare ale „Problemei orientale”, că, în cazul conflictului anunțat de Eterie, teritoriul Principatelor va reprezenta, din nou, punctul obligatoriu de trecere al armatei ruse, cu sau fără voia administrației românești. Menținerea legăturilor cu Poarta, atitudinea preventivoare față de Rusia, ale cărei planuri nu erau cunoscute, legăturile cu Eteria (în limitele în care acestea au fost realizate și menținute), asigurările date Austriei ș.a. se înscriu pe linia acestei așteptări neangajante. Armata, *adunarea norodului*, reprezenta instrumentul necesar apărării naționale împotriva oricărei încălcări, pentru asigurarea cuceririi

¹² Cf. Gh. Platon, *Revoluția din 1821. Opinii în jurul unor controverse*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie din Cluj-Napoca”, XXV, 1982, p. 335—352.

și apărării „drepturilor țării“, pentru asigurarea „dreptății și a slobozeniei“ interne. În strategia revoluției, lupta armată trebuia să fie o măsură de ultimă instanță, de natură să impună intervenția Europei.

Prin forța lucrurilor, o asemenea atitudine, în contextul dat, nu putea, să nu fie pusă sub semnul ambiguității — atât de către Turcia, cât și de Eterie și de celelalte puteri. Rapoartele diplomatice de la Constantinopol sînt semnificative în acest sens¹³. Ambiguă apare și atitudinea lui Tudor față de țărani, boieri sau față de Eterie. O ambiguitate generată de dificultatea de a împăca nevoile interne cu posibilitățile atât de restrînse de acțiune, în complicatul și respectivul context internațional. Tudor Vladimirescu îi ura pe boieri — această „tagmă a jefuitoarelor“, care nu alcătuiau „patria“, cum aprecia el — definind o limpede opțiune socială —; ca om politic însă, trebuia să colaboreze cu organele reprezentative, pentru a putea justifica și legaliza ridicarea românilor și a putea beneficia, în folosul țării, de desfășurarea ulterioară a evenimentelor. S-a sprijinit pe țărani, pentru a căror *dreptate și slobozenie* se ridicase, dar nu a putut să scape de sub controlul său mișcarea țărănească ce amenința să provoace haos și instabilitate, atunci cînd era nevoie, mai mult decît oricînd, de solidaritatea internă și stăpînirea situației. A afișat un program moderat, justificat în virtutea dreptului de autonomie pe care Principatele îl posedau în virtutea capitulațiilor.

Tudor Vladimirescu a fost victima acestei tragice situații în care se aflau cele două Principate românești. Spre deosebire de boierii care, prudenți, s-au retras în Transilvania (potrivit obiceiului), atunci cînd au constatat că evoluția situației politice a luat o întorsătură nefavorabilă, comandantul pandurilor și-a asumat întreaga responsabilitate. „Cu sabia în țara sa“, și-a manifestat hotărîrea să-i apere dreptățile pentru care se ridicase. Această hotărîtă atitudine, care l-a costat viața, a avut, poate, greutatea cea mai mare în desfășurarea revoluției românești, fiind hotărîtoare pentru triumful cauzei naționale. Instituirea domniilor pămîtene și revirimentul național care au urmat, nu pot fi — în nici un caz — considerate — nici în ceea ce privește Poarta și nici în ceea ce-i privește pe români — drept reacții împotriva grecilor. Forțele care au acționat și au influențat capacitatea de decizie a Porții și manifestările românești țîn de categoria celor profunde.

Firește, analiza în acest sens poate fi extinsă și adîncită, cu folos netăgăduit. Credem însă, că am izbutit să reliefăm ceea ce ne-am propus, anume: rolul și acțiunea factorului extern în împrejurările revoluției de la 1821, cînd românilor le-au fost impuse limitele și modalitățile de intervenție în cuprinsul *legalității juridice internaționale*. Consecințele însă, printre care și începutul internaționalizării „problemei românești“, ca factor de sine stătător, nu sînt simple urmări ale jocului politic și a relațiilor între puteri. Deciziile politice au fost puternic, hotărîtor, am spune, influențate de acțiunea energică în fruntea căreia s-a situat Tudor Vladimirescu.

În continuare, în preajma revoluției de la 1848 — cel de al doilea moment însemnat al istoriei noastre moderne — din nou, existența stăpînirii și a dominației străine, contextul extern, relațiile dintre puterile europene și-au pus pecetea, într-o manieră sui generis, asupra realităților românești, influențîndu-le.

¹³ *Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu. Documente externe*, Edit. Academiei, București, 1980, passim.

Separarea problemei Principatelor de cea a luptei pentru independența Greciei — aceasta, în cadrul general al legitimismului post-napoleonian, a însemnat, practic, împărțirea zonelor de influență între Anglia și Rusia, mai cu seamă — a avut drept consecință considerarea Principatelor drept o zonă exclusivă de interese a Rusiei țariste. Urmările pentru Moldova și Țara Românească au fost Convenția de la Akkerman (1826), tratatul de la Adrianopol (1829) și instituirea protectoratului oficial al Rusiei țariste. Regulamentul organic, această „Chartă a protectoratului proconsular“, după expresia lui N. Iorga¹⁴, a consacrat noua stare de lucruri. Suzeranitatea Porții, nominală, nu a mai reprezentat decât o destul de fragilă, dar necesară, încă, pavăză, prin intermediul căreia Principatele puteau beneficia de garanțiile pe care puterile europene le oferea Imperiului otoman, punându-le la adăpost, oarecum, împotriva manifestării unor tendințe anexioniste.

Această stare de lucruri a marcat procesul de dezvoltare a societății românești, impunându-i limitele și orientarea cunoscute. Totodată, a influențat și a complicat *strategia luptei politice naționale*. Modernizarea, unitatea și independența, componentele principale ale acestei lupte, presupuneau orientarea ascuțișului mișcării naționale (deși diferențiat) împotriva celor trei imperii care stăpîneau părți importante din teritoriul național și controlau situația internă din cele două Principate.

Este de prisos să stăruim aici asupra complexității pe care a îmbrăcat-o mișcarea națională, extinsă, aproape, asupra tuturor sectoarelor vieții: economic, social, politic, spiritual-cultural ș.a., la locul pe care *naționalul* îl deține în procesul de creștere, de dezvoltare a societății românești. Influențarea procesului de dezvoltare s-a efectuat atît direct, prin acțiunea puterilor interesate, la adăpostul prerogativelor conferite de dreptul de stăpînire, de cel al suzeranității și al protectoratului, cît și, în egală măsură, indirect, ca urmare a raportului de forțe pe plan european. Ascendentul continuu al Rusiei, mai ales, și al Austriei în politica continentului bîntuit de revoluții și mișcări naționale, eșecul Franței în politica orientală, incapacitatea Angliei și a Franței —, cele două puteri liberale —, de a constitui „Antanta cordială“ (de a o menține, mai bine-zis) ș.a. au sporit influența politică a celor două puteri conservatoare. Principatele, mai cu seamă, au înregistrat, repede și direct, consecințele acestei stări de lucruri.

Revoluția europeană de la 1848 a fost prilejul *considerat* favorabil de către români pentru a extinde programul de reforme peste limitele îngăduite de Regulamentul organic și de a realiza, în parte, măcar, anumite opțiuni naționale. Se nădăjduia că, în condițiile victoriei revoluției în Franța, în Austria și în Germania și a triumfului ideilor liberale, Rusia nu va putea să intervină. Chiar în condițiile existenței inițiale a acestei convingeri, revoluția română de la 1848 a fost puternic marcată de situația din zonă, a fost influențată în desfășurare, program și acțiuni politice de existența celor trei imperii. Faptele sînt cu mult mai limpezi decît la 1821, în condițiile în care interdependențele dintre lumea românească și cele trei imperii îmbrăcau aspecte atît de multiple și de complexe. Revoluția de la 1848, continuare, în forme superioare și în condiții noi, deosebite, a eforturilor anterioare, nu putea să nu țină seama de prezența celor trei imperii, de realitățile politice din zonă. Interesele și cerințele românești au fost acom-

¹⁴ N. Iorga, *Histoire des relations Russo-Roumaines*, Iassy, 1917, p. 279.

date la aceste realități, în acord cu posibilitățile practice de realizare a progresului.

În prima fază, moldovenii s-au pronunțat, chiar, pentru „sfânta păzire a Regulamentului“, pentru a nu oferi Rusiei prilej de intervenție. Nu s-au ridicat direct nici împotriva suzeranității, nici împotriva protectoratului. Dimpotrivă, au explicat limitele în care cele două Puteri puteau acționa asupra Principatelor care, în virtutea *capitulațiilor*, se bucurau de autonomia necesară pentru a-și organiza administrația internă și a-și da legi în acord cu nevoile și opțiunile proprii. Revoluția românilor din cele două Principate —, toate declarațiile converg în acest sens —, nu a fost îndreptată împotriva nimănui; a urmărit îndepărtarea abuzului și a arbitrarului manifestat de cele două Puteri în exercitarea prerogativelor pe care singure și le asumaseră. La Poartă, în numele comitetului revoluționar și, apoi, în acel al guvernului provizoriu, I Ghica, s-a străduit să convingă pe demnitarul turci de interesul ce-l are Puterea suzerană de a accepta programul românesc. Recunoașterea Turciei ar fi răpit Puterii protectoare pretextul intervenției armate.

Urmările sînt cunoscute: turcii nu au putut să reziste presiunilor Rusiei țariste. Aceasta a pus în fața celor trei imperii și a Europei conservatoare perspectiva realizării tendințelor panromânești. Revoluționarii români erau acuzați că urmăresc să constituie un stat unitar, prin unirea la cele două Principate a provinciilor aflate în stăpînirea celor trei imperii (Basarabia, Bucovina, Transilvania, Banatul). Aceste intenții reprezentau, se sublinia în documentul țarist din 19/31 iulie 1848¹⁵, un mare pericol pentru integritatea și securitatea Rusiei, Turciei și a Austriei și pentru liniștea și echilibrul Europei. Alarmate de consecințele care au fi putut decurge din prăbușirea Imperiului habsburgic și constituirea unor noi state naționale, Puterile europene, tacit, au dat mandat Rusiei țariste să sprijine Austria în acțiunile de înăbușire a revoluției maghiare. În această acțiune, ocuparea Principatelor reprezenta un important act strategic cu caracter preventiv. Din nou, soarta celor două provincii românești a fost hotărîită de forțe din afara acestora.

În Transilvania, beneficiind de drepturile conferite naționalităților din Imperiu cu diploma din aprilie, pe Cîmpia de la Blaj, românii și-au prezentat programul de revendicări, jurînd credință Austriei constituționale și împăratului și respingînd hotărîrile dietelor maghiare, care votaseră anexarea Transilvaniei la Ungaria. Programul românesc, prezentat spre sancționare împăratului de la Viena, era alcătuit în limitele legalității îngăduite de constituția imperială.

Dar, și de data aceasta, ca și în cazul revoluției de la 1821, peste limitele restrictive ale manifestărilor oficiale și ale actelor politice impuse, au acționat acele forțe profunde care au conferit revoluției românești de la 1848 greutatea sa considerabilă în procesul de dezvoltare în continuare a României moderne. Au ieșit mai limpede în evidență raportul strîns între libertatea din lăuntru și cea din afară, legătura indisolubilă între unitate, independență și modernizare, a fost reliefat adevărul — formulat, atît de limpede de N. Bălcescu — potrivit căruia România nu poate fi constituită din mila sau cu sprijinul împăraților și nici din combinațiile și interesele diplomației; „Copleșiți și amenințați astăzi de panslavism,

¹⁵ Anul 1848 în Principatele Române. Acte și documente, II, p. 609—614.

nota istoricul, miine, poate și de pangermanism, noi nu ne putem mintui fără numai opuinđu-le panromânismul... Revoluția viitoare... nu se va mărgini a cere libertatea dinlăuntru, care e peste puțință a dobîndi fără libertatea din afară, libertatea de subt domnirea străină, ci va cere unitatea și libertatea națională... În zădar veți ingenunchia și vă veți ruga pe la porțile împăraților, pe la ușile miniștrilor lor. Ei nu vă vor da nimic, căci nici vor, nici pot. *Fiți gata dar, a o lua voi, fiindcă împărații, domnii și boierii pămîntului nu dau fără numai aceea ce le smulg popoarele*"¹⁶ (s.n.).

Anii Unirii Principatelor sînt marcați, mai puternic, poate, de acțiunea factorului extern. De data aceasta, însă, soarta Moldovei și a Țării Românești nu a mai fost hotărîtă de acțiunea imperiilor din zonă. *Problema românească* capătă oficial statutul de problemă europeană¹⁷. Războiul Crimeii a schimbat radical raportul de forțe și echilibrul european. Problema unirii Principatelor este ridicată la rangul de problemă internațională, considerată drept „cheie de boltă”, „piatra de încercare” a echilibrului european; angajează diplomația și opinia europeană. Niciodată pînă acum factorul extern nu s-a manifestat atît de general și cu atîta forță în legătură cu problemele românești.

Înfrîngerea Rusiei țariste în războiul Crimeii și modificarea atitudinii ei politice, izolarea politică a Austriei și slăbiciunea Turciei, sprijinirea de către Franța — secondată de Prusia și de Sardinia — a principiului naționalităților și simpatia manifestată de opinia europeană pentru cauza românească, ce intrase cu fermitate, prin acțiunea românilor înșiși, „în calendarul lumii”¹⁸, au modificat, substanțial, datele problemei românești; totodată, a fost mai lesne de realizat apropierea între opțiunile românești și interesele politice și strategice ale Puterilor, acordul asupra creării statului tampon, întrevăzut de diplomație drept o soluție în bararea drumului Rusiei spre strimtori, în apărarea integrității Imperiului otoman și a echilibrului european. Venind în întîmpinarea acestei soluții, de timpuriu, încă, românii s-au pronunțat în favoarea unirii celor două Principate și a respectării statutului de largă autonomie cu menținerea regimului juridic al suzeranității Porții. Nu au mers mai departe de limitele acceptabile împăcării intereselor divergente și contradictorii ale Puterilor. S-au reliefat opțiunile — pe linia programului de la 1848 — în cuprinsul unei largi campanii de informare, desfășurată cu îndrăzneală și inteligență, totodată, care a cîștigat sufragiile diplomației și sprijinul opiniei publice.

Firește, ca și în momentele de vîrf anterioare, mai mult, chiar decît în 1784, 1821 și 1848, spiritul și conștiința națională s-au afirmat cu o forță neobișnuită, unitatea națiunii — separată politic — a fost reliefată în dimensiuni care i-au uimit chiar pe contemporani, stimulîndu-le acțiunile. Problemele de natură să lezeze interesele politice importante europene — aceea a prințului străin și a unității integrale, mai cu seamă — fără să fie eliminate cu totul, au fost lăsate pe planul secund, rezervate perspectivei.

¹⁶ N. Bălcescu, *Mersul revoluției în istoria românilor*, în vol. *Opere*, II, Ediție critică și note de G. Zane și Elena G. Zane, București, 1982, p. 112.

¹⁷ Leonid Boicu, *Geneza „chestiunii române” ca problemă internațională*, Edit. Junimea, Iași, 1975.

¹⁸ Expresia îi aparține lui Jules Michelet, Cf. C. A. Rosetti, *Note intime, 1844—1859*, II, 1848—1849, București, 1903, p. 23 și Leonid Boicu, *op. cit.*, p. 119.

Este limpede pentru toți cei care sînt aproape de istoria noastră națională, că în lipsa împrejurărilor favorabile, de natură să modifice raportul de forțe existent la 1848, Unirea românilor, cu toate implicațiile și consecințele sale, nu putea fi realizabilă. Numai această schimbare în dispoziția raportului de forțe, intervenită în urma războiului activ și determinant al factorului extern. Și de această dată, însă, așa cum, pe drept, a remarcat un exeget al fenomenului¹⁹, factorul internațional și influența din afară, deși necesari, au fost adiacenți, exteriori. Dacă ar fi lipsit voința și capacitatea de a realiza Unirea, dacă poporul român nu ar fi manifestat acea admirabilă înțelepciune și cumpănire, dacă nu s-ar fi pronunțat în unanimitate și cu atîta forță în favoarea actului național, cu toată existența condițiilor favorabile necesare, Unirea Principatelor nu s-ar fi putut realiza. Dacă s-ar fi realizat ca urmare doar a unor interese internaționale nu ar fi fost viabilă. Un stat constituit sub asemenea auspicii nu ar fi avut durabilitate și trăinicie. Condițiile impuse prin Convenția de la Paris (1858) exprimă limpede această stare de lucruri. Nici Franța, chiar, ca urmare a propriilor sale interese politice, nu a putut să meargă prea departe în acordarea sprijinului politic și diplomatic. *Reculul* său în problema Unirii depline a fost înregistrat de multă vreme²⁰. Întreaga greutate și responsabilitate a actului au fost lăsate pe seama românilor. Conducătorii mișcării politice și-au asumat-o, au manifestat îndrăzneală în afirmarea opțiunilor naționale, punînd Europa în fața *faptului implinit* prin dubla alegere de la 24 ianuarie 1859, care încălca, cu inteligență, însă, spiritul Convenției de la Paris. Pînă la urmă, Europa a trebuit să sancționeze ceea ce românii, ei înșiși realizaseră²¹.

Dacă nu ar fi existat sprijinul fără rezerve al întregului popor, acest act de curaj și demnitate, care a *impus poziția românească* (ale cărei limite au fost rezonabile, totuși) nu s-ar fi putut realiza. Așadar, mai mult, poate, decît în celelalte momente importante ale istoriei noastre moderne, condițiile favorabile ale unei situații internaționale de care depindea orientarea și ritmul istoriei noastre viitoare, au fost folosite, modificate, completate de români, care le-au împins acțiunea favorabilă pînă la ultimele sale consecințe.

Oricum am privi faptele, însă, rolul și influența factorului extern prezintă o importanță și o valoare care nu pot fi minimalizate prin sublinierea, îngroșarea rolului factorului intern. Realitatea istorică — realitatea *noastră* istorică — poate fi înțeleasă și apreciată numai în interdependența dinamică dintre cei doi factori, care, fiecare, și-a avut partea sa de contribuție

Instituirea regimului *garanției colective* prin tratatul de pace de la Paris și aplicarea lui în timpul domniei lui Al. I. Cuza, au situat Principatele Unite sub un *gen* deosebit de dependență în raport cu *factorul extern*. În condițiile cunoscute, ale multiplelor interese pe care puterile semnatare ale tratatului le aveau de apărut în Principatele —, aflate în continuare sub suzeranitatea Porții —, orice act important de natură internă căpăta valoare internațională, trebuia să fie înfăptuit cu acordul sau prin încălcarea voinței Puterilor, manifestată în cuprinsul

¹⁹ Leonid Boicu, *Diplomația europeană și triumful cauzei române (1856—1859)*, Edit. Junimea, Iași, 1978, p. 88—91 și passim.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Dan Berindei, *Constituirea statului național român în context european*, în vol. *Cuza-Vodă. In memoriam*, Edit. Junimea, Iași, 1973, p. 114.

aceluiași document cu caracter constituțional, prohibitiv, însă, care era Convenția de la Paris. Desăvârșirea Unirii (1862), secularizarea averilor mănăstirești, lovitura de stat, legea rurală și „statutul dezvoltător” au putut fi îndeplinite doar în urma unor îndelungate tratative diplomatice, cu acordul Puterilor, sau utilizându-se aceeași politică a faptului împlinit. În condițiile date, această manieră a devenit practic, o cale obișnuită în acțiunea de guvernare.

Așadar, constatăm, din nou, limitele restrictive impuse de factorul extern, agravate de menținerea regimului juridic al suzeranității și de cel al garanției colective. Domnia lui Alexandru Ioan Cuza, prin excelență, s-a situat, hotărît, pe calea independenței naționale, pe care a promovat-o și a pregătit-o prin fiecare din actele sale. Cei șapte ani în care Domnitorul Unirii și-a îndeplinit mandatul au stat sub semnul dramaticii lupte pentru afirmarea liniei naționale, neutralizării sau lichidării efectelor ingerințelor din afară, generate de regimul juridic internațional impus Principatelor, cît și de gruparea Puterilor europene. Instituirea regimului monarhiei constituționale, aducerea pe tronul României a principelui Carol de Hohenzollern și votarea Constituției din 1866, expresie a aceleiași politici a faptului împlinit, marchează, practic, începutul *revoluției pentru independență*²², pe care o va consacra congresul de la Berlin.

În noua etapă istorică, influența factorului extern asupra dezvoltării noastre istorice, deși importantă, nu mai este niciodată hotărîtoare. Capacitatea de ripostă internă este cu mult mai mare, inițiativele naționale mai numeroase. Totuși, împrejurările externe: instituirea regimului dualist în Imperiul austriac (1867), noua dispoziție de forțe din Europa, provocată de înfringerea Franței în războiul din 1870, ascensiunea Germaniei, tendința Rusiei de a denunța, în noul context, clauzele cominatorii ale tratatului de la Paris ș.a. s-au repercutat, într-un fel sau în altul, asupra istoriei românești, influențînd-o.

Ca și în perioada Unirii, în noua fază a crizei orientale, începută în 1875, România a suportat, din nou, consecințele negative ale poziției sale geopolitice. Tratativele dramatice purtate cu Puterile garante pentru a le determina să recunoască neutralitatea și inviolabilitatea teritoriului românesc — practic, independența României — proclamarea unilaterală a independenței, acțiunea energică din 9 mai 1877, ca o nouă expresie a politicii faptului împlinit — noile demersuri, infructuoase, pentru recunoașterea actului și condițiile impuse prin tratatele de la San Stefano și Berlin, au demonstrat izolarea țării, gradul de dependență față de deciziile politice ale Puterilor, care se prevalau de clauzele regimului garanției colective. *Interesele* acestora s-au dovedit a fi mai puternice decît drepturile legitime ale poporului²³

Din nou însă, românii au luptat împotriva acestui destin implacabil, re-purtînd o neprețuită victorie morală, hotărîtoare pentru recunoașterea independenței. Lupta diplomatică pentru păstrarea și garantarea integrității teritoriale, participarea la război, protestul hotărît împotriva anexiunii teritoriale, după ce,

²² Gh. Platon, 1866 — *Începutul „revoluției române pentru independență”. Ecouri în presa europeană*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, XXI, 1984, p. 439 și urm.

²³ O. expunere succintă, revelatoare, la N. Corivăn, *Lupta diplomatică pentru cucerirea independenței României*, Edit. Științifică și enciclopedică, București, 1977.

prin convenția din aprilie 1877, Rusia recunoscuse inviolabilitatea teritoriului românesc, manifestarea cu fermitate a hotărârii de a rezista pe orice cale au înscris pagini de mare frumusețe în cartea luptei pentru independență; au demonstrat din nou forța spiritului național, capacitatea de a riposta și a lupta împotriva determinismului generat de factorul geografic. Independența României a fost un nou act de afirmare a națiunii, în întregul ei, pe care a întărit-o, apropiind-o, spiritual și politic, de Unirea cea Mare.

Așa cum se poate constata întreaga noastră istorie modernă, pînă la acest prag în care România a intrat într-o nouă fază a dezvoltării sale, în acord cu liniile de dezvoltare specifice acestui mare secol al naționalităților, forțele interne, cele profunde, acționînd în numele spiritului și al intereselor naționale, au acționat mereu împotriva dominației sau a stăpînirii străine, pentru a înlătura sau a diminua acțiunea acestora, influența asupra destinului nostru istoric, pentru a promova și impune calea națională, românească. Întreaga noastră istorie este marcată de lupte dintre cele două forțe și tendințe opuse.

După 1877, în condițiile independenței, acțiunea factorului extern se situează pe alte coordonate; factorul de acțiune internă devine preponderent, raportul inițial se modifică. Rolul factorului extern rămîne important; într-un alt sens, însă. Independentă fiind, pentru a ieși din izolarea politică în care se aflase și la Berlin și, apoi, mai tîrziu, în 1881, în legătură cu problema Dunării²⁴, pentru a se integra în circuitul economic și politic european, a obține sprijinul economic, financiar, politic și diplomatic necesar, România s-a angajat într-o politică externă activă. În contextul european dominat de interesele marilor puteri aflate în disputa pentru supremație, pentru dominarea pieței mondiale, cînd lumea fusese împărțită în sfere de acțiune economică și influență politică, România nu și-a putut păstra, mereu, neștirbită, capacitatea de *subiect*, pe care și-o cîștigase și care-i fusese recunoscută, după congresul de la Berlin. Determinismul generat de situația geopolitică — cel puțin, pentru o perioadă de vreme — și-a pierdut ponderea inițială în favoarea unui alt gen de determinism, propriu lumii imperialiste, care, la rîndul său, va influența orientarea și ritmul dezvoltării societății românești, marcîndu-i totodată, cultura. În egală măsură, situarea problemei Transilvaniei în centrul preocupărilor politice și spirituale, a generat un anumit gen de relații cu Monarhia dualistă și a imprimat direcția fundamentală — orientată spre unitate integrală — în dezvoltarea societății.

În preajma și în timpul primului război mondial, factorul geografic, situarea României în spațiul european a influențat, din nou, asupra istoriei noastre. Nici de data aceasta, la fel ca și în 1821 sau în 1877, neutralitatea țării nu era posibil de menținut, în condițiile ciocnirii atît de puternice a intereselor celor două grupări de puteri în această zonă. Participarea României s-a realizat, acum, în alte condiții, nu înainte de a fi acceptată și recunoscută legitimitatea opțiunilor naționale și participarea României la primul război mondial a reprezentat, se poate aprecia, o nouă victorie asupra determinismului care a marcat atît de puternic evoluția noastră istorică.

²⁴ Șerban Rădulescu-Zoner, *Poziția internațională a României după Congresul de la Berlin. Premisele unei opțiuni*, în *Studii și materiale de istorie modernă*, vol. VII, București, 1979.

Așa cum s-a observat și mai sus, unghiul din care am abordat analiza dezvoltării istoriei noastre poate îngădui o redimensionare, o reevaluare a acesteia în cuprinsul unei sinteze. Nu ne-am propus să stăruim în măsură egală asupra tuturor momentelor și nici nu am putut extinde discuția asupra tuturor factorilor. Am urmărit să atragem atenția profesorilor de istorie, mai ales, asupra necesității de a realiza, mereu, o *expunere nuanțată*, capabilă să reliefeze cîntinu ponderea factorilor intern și extern în dezvoltarea istoriei, știind că simplele afirmații cu privire la primatul unuia sau al altuia dintre ei nu poate avea acoperire. Analizată în dialectica acțiunii și interacțiunii celor doi factori fundamentali, istoria își dezvăluie mai deplin tainele, își sporește capacitatea de a influența și a modela spiritele. Discuția noastră se vrea un îndemn spre o mai responsabilă și creatoare meditație.